

Ministerul Educației Naționale

Universitatea Națională de Muzică din BUCUREȘTI

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Doctorand :

Adrian – Mihai Hasna – Preda

Conducător de Doctorat :

Prof. Univ. Dr. Dan Dediu – Sandu

2017

Ministerul Educației Naționale

Universitatea Națională de Muzică din BUCUREȘTI

**Evoluția duduk-ului de la simbol al Armeniei
la consacrare globală**

Doctorand :

Adrian – Mihai Hasna – Preda

Conducător de Doctorat :

Prof. Univ. Dr. Dan Dediu – Sandu

2017

Cuprins

<u>I. Introducere</u>	4
<u>II. Istoricul duduk-ului</u>	8
<u>II.1. Scurtă istorie a Armeniei</u>	8
<u>II.2. Istoricul duduk-ului</u>	10
<u>III. Duduk-ul, simbol național al Armeniei</u>	32
<u>IV. Instrumente cu care este înrudit</u>	36
<u>IV.1. Balaban-ul</u>	37
<u>IV.2. Mey-ul</u>	43
<u>IV.3. Duduki-ul</u>	53
<u>IV.4. Narmeh Nay-ul</u>	58
<u>V. Tipuri de duduk</u>	61
<u>V.1. Modernizarea duduk-ului</u>	75
<u>V.2. Elementele tehnice</u>	81
<u>V.3. Duduk-ul ca solist</u>	89
<u>V.4. Duduk-ul în ansambluri instrumentale</u>	94
<u>V.5. Experiența personală cu instrumentul armean</u>	98
<u>VI. Utilizarea sa în muzica clasică</u>	102
<u>VI.1. Lucrările realizate de compozitorii armeni</u>	102
<u>VI.2. Lucrările scrise și interpretate de muzicieni de alte naționalități</u>	111
<u>VII. Utilizarea sa în muzica de film</u>	

.....	121
<u>VII.1. Începuturile</u>	121
<u>VII.2. Debutul hollywoodian</u>	125
<u>VII.3. Sfârșitul secolului al XX-lea</u>	127
<u>VII.4. Prima decadă a secolului al XXI-lea.</u>	132
<u>VII.7. Duduk-ul folosit în campanie politică.</u>	158
<u>VII.8. Presa americană despre timbrul duduk-ului</u>	160
<u>VIII. Utilizarea sa în muzica pop, rock și jazz</u>	167
<u>IX. Includerea duduk-ului în Patrimoniul UNESCO</u>	174
<u>X. Duduk-ul în propria creație</u>	180
<u>X.1. Elementa pentru duduk și cvartet de coarde</u>	180
<u>X.2. Hiraeth pentru duduk, oboi, clarinet bas, percuție, pian, vioară și contrabas.</u>	184
<u>X3. Concert pentru duduk și orchestră de coarde</u>	187
<u>XI. Concluzii</u>	197
<u>XII. Bibliografie și webografie</u>	199
<u>XIII. Abstract</u>	215
<u>XIV. Partitura Concertului pentru duduk și orchestră de coarde</u>	224

I. Introducere

Deși nu am avut șansa de a studia compoziție (muzică clasică) în cadrul programelor de licență sau master, am fost tot timpul foarte atras de acest aspect al muzicii. Partea de creație m-a chemat spre ea încă din primele luni din clasa a cincea când am început să urmez cursurile Liceului de Artă din Constanța. Fiind elev al secției de percuție, aveam în sala de instrument un pian la care îmi plăcea să inventez scurte motive muzicale în pauzele de studiu la xilofon sau tobă mică. În clasa a noua m-am bucurat foarte mult când profesorul de istoria jazz-ului ne dădea ca teme să compunem teme muzicale de patru sau opt măsuri, ceea ce transforma timpul petrecut la pian în momente în care mă pregăteam pentru orele de istoria jazz-ului. Perioada liceului a coincis cu explozia tehnologică, a computerelor personale și a prețurilor relativ scăzute ale acestora. Astfel că, la sfârșitul clasei a zecea, am început să mă folosesc de diverse aplicații muzicale cu ajutorul cărora să pot crea înregistrări ale așa-ziselor compoziții din acea perioadă. Prin intermediul internetului am descoperit un real univers de muzici și instrumente virtuale. Ca un adevărat Magellan, căutam în permanență timbruri muzicale noi, atât sintetice, dar și specifice diferitelor culturi ale lumii. Aceasta este perioada primei mele „întâlniri” cu deosebita culoare timbrală a instrumentului din lemn de cais.

Astfel am descoperit extraordinarul timbru al duduk-ului, prin intermediul unui instrument virtual lansat de compania Eastwest și se numea Quantum Leap Ra¹. Instrumentele erau împărțite pe continente sau regiuni geografice. Fiecare continent reprezenta un dosar de instrumente reprezentative pentru acel continent. La modul concret, aveam la dispoziție un univers timbral ce reprezenta un real portal cu ajutorul căruia mă puteam ”teleporta” sonor în orice loc de pe această planetă, mișcând doar mouse-ul cu mâna dreaptă. Acum, când reascult înregistrările acelui instrument virtual, îmi dau seama că nu suportă comparație cu sunetul real al duduk-ului.

¹ <http://www.soundsonline.com/ra> (accesat pe 22 ianuarie 2016)

Însă, în momentul în care am descoperit *preseturile* de duduk, am fost cucerit instantaneu. Acela a fost și momentul în care am aflat că duduk-ul există în mai multe variante. Bazându-mă pe instinct, am dezvoltat o afinitate pentru duduk-ul tenor. Îl foloseam în orice piesă, îmi plăcea încă de atunci să experimentez din punct de vedere timbral. Frumusețea timbrului m-a făcut să caut mai multe informații despre el. Am fost extrem de plăcut surprins când am constatat că este un instrument armean și că are o vechime considerabilă în muzica poporului armean. În ceea ce privește descendențele mele armene, din partea mamei am un străbunic fugit în timpul genocidului din Armenia, care s-a stabilit mai întâi în Bulgaria iar, ulterior, în Dobrogea. Acestuia i-au fost omorâți copilul și soția, el fiind singurul care a reușit să scape. În Constanța, el s-a căsătorit cu străbunica mea, care era jumătate armeană și jumătate nemțoaică. Așadar, această coincidență fericită a fost unul dintre argumentele care m-au făcut să continui cercetările în ceea ce privește acest minunat instrument.

Primul proiect în care am folosit instrumentul armean a fost muzica pentru o piesă de teatru produsă de un studio de spectacole intitulat *Sonar*. Coordonatorul proiectului independent mi-a solicitat să creez muzica pentru un spectacol realizat pe baza poeziilor lui Nichita Stănescu. Am fost foarte fericit să constat că timbrul acestui instrument s-a pliat perfect pe dramaturgia piesei, fără a apela în exces la structuri de tip oriental. Ulterior acestui proiect am scris prima mea piesă pentru duduk solist, care poartă numele „*Armenian Roots*”, și pe care am gândit-o ca un omagiu pentru strămoșii mei care au pierit în timpul Genocidului Armean.

Perioada studiilor de licență a reprezentat pentru mine o apropiere și admirație fantastică pentru muzica de film. Drept dovadă stă faptul că subiectul lucrării mele de licență a fost muzica de film, analizând muzica filmului *Psycho* de Bernard Herrmann (regia de Alfred Hitchcock) în corelație cu imaginea. Cele două simpatii muzicale, duduk-ul și muzica de film s-au unit fantastic și, astfel, prima dintre ele a ajuns la un alt nivel de apreciere în sufletul și intelectul meu. Fascinația mea pentru duduk am împărtășit-o și altor colegi de facultate constănțeni, care, la rândul lor, au început să dezvolte propriile căi de exprimare muzicală.

În urmă cu aproximativ cinci ani, am achiziționat primul meu duduk. Am cochetat cu ideea aceasta preț de un an de zile și am căutat informații despre posibili interpreți și constructori români, însă fără prea mult succes. Cercetările mele s-au dovedit în van și în cadrul Uniunii

Armenilor - filiala Constanța. Într-un final, m-am hotărât să achiziționez un duduk de pe site-ul eBay.com. Prețul său plus taxe vamale a fost de circa două sute de lei. După câteva luni în care m-am chinuit să suflu în instrument și să produc oareșice sunete, l-am introdus într-un proiect interdisciplinar (alături de dans contemporan, poezie și modelarea lutului) în care am folosit și *cajon*-ul ca instrument de percuție. Proiectul denumit Ar(t)monii, desfășurat la Muzeul de Artă Constanța în august 2013, s-a repetat în luna octombrie în cadrul Sărbătorii Culturii Armene, organizată de Uniunea Armenilor din Constanța. Astfel, am dezvoltat o relație aproape de simbioză cu duduk-ul, relație care până atunci era una „virtuală”, lucrând doar pe simulări digitale ale sunetului de duduk.

Mă foloseam de orice situație pentru a cânta la instrument. Obişnuiam să merg la școala la care predau cu duduk-ul pentru a le exemplifica elevilor piese noi învățate, lărgindu-le astfel orizonturile muzicale. Aceasta este și perioada în care profesorii pe care i-am avut la Facultatea de Arte din cadrul Universității „Ovidius” Constanța m-au sfătuit și încurajat în mod constant să materializez pasiunea aceasta pentru duduk într-o lucrare de doctorat. Fără sprijinul acestora, o astfel de acțiune aş fi încadrat-o la categoria fanteziei.

În anul 2014 am interpretat două piese armene în cadrul aceluiași eveniment anual găzduit de Uniunea Armenilor. Duduk-ul se studiază plecând de la muzica tradițională armeană. Așadar, acesta a fost primul contact practic pe care l-am avut cu muzica armeană interpretată la duduk. Am realizat în septembrie 2016, împreună cu coregraful Stela Cocârlea, un performance în care eu am scris și interpretat muzica. Acest performance a avut premiera la un simpozion dedicat psihologilor din toată lumea. Momentul nostru artistic a cuprins poezii de Nichita Stănescu în interpretarea actriței Georgiana Mazilescu, dans contemporan interpretat de Cosmin Adrian și Victoria Creț, precum și muzică interpretată la duduk și cajon de subsemnatul. Ziua aceluși simpozion s-a încheiat cu acest performance a cărui durată a fost de aproximativ douăsprezece minute. Așadar, la final am avut ocazia să socializăm cu participanții la simpozion. Am fost un pic surprins când una dintre doamne din Letonia, care m-a abordat, cunoștea duduk-ul. Curios fiind de unde știe despre duduk, mi-a spus că este meloterapeut și interpret la flaut, pe care îl folosește în ședințele sale. De asemenea, a mai afirmat că este foarte pasionată de instrumentele de suflat, folosind și exemple muzicale interpretate la instrumente de suflat în cadrul meloterapiei. Acest lucru se leagă foarte bine cu ceea ce am descoperit în cartea dedicată

instrumentului din lemn de cais emisă de UNESCO, în momentul includerii duduk-ului în patrimoniul său. Potrivit acesteia², datorită percepției de eliberare spirituală, muzica pentru duduk a fost inclusă în domeniul meditației transcendente folosită pe scară largă în multe țări începând cu secolul al XX-lea. Am descoperit o serie de sesiuni de meditație Mooji³, care se recomandă ca fiind un guru al misticii creștine.

În popularizarea instrumentului armean au un rol primordial interpreții. Datorită numeroaselor înregistrări și a concertelor întreprinse în occident de Djivan Gasparyan și Gevorg Dabaghyan, simbolul muzical al Armeniei s-a transformat. În mod firesc, acesta a fost adoptat de către muzicieni din mai multe genuri și stiluri, contribuind la re poziționarea acestuia în contextul globalizării. Potrivit interpreților armeni, care susțin masterclass-uri și lecții private la duduk, există în momentul de față câteva zeci de interpreți la duduk în afara granițelor Armeniei care nu au nici o legătură de sânge cu aceștia.

*

În capitolul II, *Istoricul duduk-ului*, subcapitolul *Scurtă istorie a Armeniei* deschide capitolul. Aici am realizat o prezentare a națiunii armenie din Antichitate până în secolul actual cu evenimentele cele mai importante care au contribuit la conturarea actualului stat. În subcapitolul intitulat *Istoricul duduk-ului* am discutat despre instrumentele din care a evoluat duduk-ul. Duduk-ul a ajuns la dimensiunea și timbrul pe care le cunoaștem astăzi printr-o evoluție ce se întinde de-a lungul câtorva mii de ani. Cert este că un strămoș al acestora exista în Egiptul Antic, fiind descoperit în morminte vechi de 4000 ani. Treptat, acest instrument a căpătat o formă personalizată în funcție de zona și de ritualurile în care era întrebuințat. Până în secolul al XX-lea și chiar în prima parte a secolului trecut, duduk-ul era utilizat în mare parte în zonele rurale din Armenia, în muzica populară, dar și de ciobanii care păzeau oile. Cei mai vechi

² <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001596/159666armb.pdf> (accesat pe 2 ianuarie 2017), pag. 17

³ <https://www.youtube.com/watch?v=xj03-e7e50A> (accesat pe 2 ianuarie 2017)

interpreți au fost colectați în timpul unui studiu etnografic, unii având doar un singur nume sau chiar porecle. Ceea ce a schimbat traiectoria instrumentului de suflat armean a fost influența rusească și sovietică din secolul al xx-lea. Rigoarea de tip sovietic din instituțiile muzicale a dus și la o marginalizare a microintervalurilor, din dorința de a propaga o muzică mai apropiată de cea occidentală. Se cunoaște faptul că un muzicolog armean, pe numele său Vartan G. Buni, este cel care ar fi perfecționat instrumentul. Pasionat de instrumentele muzicale, Buni a creat o serie de reforme în rândul construcției de instrumente. Acesta a realizat trei tipuri de duduk, aducând ca element de noutate și duduk-ul grav ca registru, intitulat *Bunifon*. Ar mai fi de adăugat faptul că până la reforma muzicală sovietică interpreții la duduk foloseau o notație muzicală intitulată *khaz*, pe care o moșteneau din muzica religioasă armeană.

Prima etapă în evoluția duduk-ului îl are ca principal reprezentant pe *Margar Margaryan* datorită căruia duduk-ul își schimbă statutul dintr-un instrument muzical folosit de păstori, într-unul folosit în ansamblurile muzicale populare. A fost probabil primul muzician interpret la duduk pe care armenii l-au considerat profesionist. A fost membru în mai multe ansambluri: Orchestra Radio a Armeniei, Orchestra simfonică orientală, Ansamblul de instrumente populare.

O a doua etapă în transformarea duduk-ului îl are care principal ambasador pe Vache Hovsepian. Există consens în rândul lumii muzicale armene că Vache Hovsepian este maestrul desăvârșit al duduk-ului. Acesta a fost cel care l-a inițiat pe Margar Margaryan în notația muzicală de tip clasic și care a devenit modelul noii generații de interpreți la duduk, probabil și datorită acestei deprinderi. În anul 1965 a primit titlul de Artist Național, iar în 1977 a devenit Artist al Poporului, ambele distincții fiindu-i acordate în Armenia. mai putem menționa și faptul că în anul 1977 devine Artist al Poporului în URSS. A fost de asemenea compozitor și a realizat și o serie de adaptări ale unor piese pentru formații de duduk.

Cel mai important exponent al celei de-a treia perioade în evoluția muzicii pentru duduk este Djivan Gasparyan. A fost auzit prima oară pe continentul nord-american în anul 1959. În anul 1973 devine Artist al Poporului în Armenia. A câștigat patru medalii de aur la competiții internaționale organizate de UNESCO. Lui Gasparyan îi este atribuită reintroducerea elementelor tehnice de sorginte armeană la duduk, cum ar fi melismele, glissando-urile și sferturile de ton.

După ieșirea din epoca socialistă, Djivan a început să susțină concerte mai ales în Europa Occidentală, Japonia și Statele Unite ale Americii, unde sunt stabiliți copiii săi. A colaborat cu artiști de renume mondial ca Sting, Lionel Richie, Hans Zimmer, Ludovico Einaudi, Peter Gabriel, Brian May, Michael Brook etc. În anul 2002 a fost invitat să susțină concertul „Djivan Gasparyan și prietenii săi” la Teatrul Balșoi. A scris muzica pentru aproximativ patruzeci de filme italiene, americane, ruse, germane. A fost invitat să joace într-un film turcesc, iar optzeci la sută din filmele armene care includ instrumentul din lemn de cais pe coloana sonoră sunt în interpretarea lui Gasparyan. A câștigat premiul în cadrul Expoziției Mondiale de Muzică (WOMEX) în anul 2002. Premiul acesta este cu atât mai prestigios cu cât muzicienii care concurează nu sunt în categorii diferite, ci la un loc. Iar în anul respectiv au concurat 1800 de muzicieni din șaptezeci de țări. În anul 2015 a fost inaugurată o statuie în care Djivan Gasparyan este alături de ceilalți doi mari interpreți reprezentativi pentru perioadele precedente de evoluție a duduk-ului. Vache Hovsepiyan și Levon Madoyan sunt interpreții expuși spre nemurire în orașul Erevan.

A patra perioadă aparține dudukaharilor care s-au născut în apropierea desființării Uniunii Sovietice sau chiar după căderea blocului comunist. Unul dintre cei mai importanți interpreți este Emmanuel Hovhannisyan. Este absolvent și profesor la Conservatorul de Stat Komitas din Erevan. Face parte din foarte multe ansambluri în care interpretează o varietate de genuri muzicale. Câteva dintre acestea : Gurdjieff Ensemble, Sheram Ensemble, Emotion Band, Roots Revival România, Ethno Classic Ensemble, Azad Ensemble, Akn Quartet, Orchestra de Stat a Armeniei. A susținut concerte pe întreg bătrânul continent, Asia și America de Sud având și foarte multe apariții radio și tv. Printre acestea, aș menționa prezența în emisiunea „Drumul lui Leșe” moderată de Grigore Leșe pe canalul al doilea al televiziunii publice din țara noastră. Susține concerte în mod constant în România în diverse formule (Akn Quartet, Roots Revival România, Gurdjieff Ensemble) și la felurite manifestări (Strada Armenească, Colors of Maria Tănase).

Capitolul III, *Duduk-ul, simbol al Armeniei* ilustrează modul în care acest instrument a devenit unul dintre cele mai importante stindarde ale culturii armene. Aceștia sunt considerați una dintre cele mai pătimeșe națiuni din lume, supraviețuind în fața unor puteri importante.

Naționalismul armenilor este astăzi alimentat de două evenimente care au avut loc în secolul trecut. Primul este Genocidul Armean din 1915, iar al doilea este conflictul cu Azerbaidjan pe marginea teritoriului Nagorno-Karabah. Reforma muzicală sovietică și introducerea duduk-ului în ansamblurile instrumentale tradiționale a contribuit la promovarea muzicii de tip diatonic. Acest lucru s-a întâmplat deoarece mai mulți interpreți executau aceeași partitura la unison, astfel că instrument a migrat din zona orală, spre cea în care se cânta după partituri. Totuși, acest lucru a contribuit la conservarea monodicității a muzicii folclorice. Muzica tradițională armeană interpretată la duduk este considerată o mândrie și bucurie pentru comunitățile mici din diaspora, cum este cea din Constanța. Armenii sunt de părere că duduk-ul și muzica sa este specifică numai armenilor iar celelalte popoare au împrumutat tradiția muzicală.

Duduk-ul ocupă unul dintre cele mai respectate locuri în cultura armeană, în comparație cu instrumentele cu care se înfrățește. Ceea ce rezultă în mod evident că armenii sunt foarte bucuroși și mândri de victoriile obținute de instrument pe acel tărâm, aproape fantastic, intitulat Hollywood. Această mândrie este vizibilă în mediul online, pe site-uri dedicate duduk-ului, despre muzica sau cultura armeană și chiar pe pagini generale despre Armenia. Peste tot este menționat duduk-ul și filmele în care a fost „vedeta” muzicală, afirmându-se chiar că este imposibil să nu fie cunoscut timbrul duduk-ului. Chiar dacă sunt situații în care oamenii nu sunt familiarizați cu timbrul duduk-ului, li se aduce la cunoștință că există cu siguranță un film ce rulează la cinematografele din apropiere care conține muzică interpretată la duduk.

Capitolul IV, *Instrumente cu care este înrudit* oferă o prezentare a fiecărui instrument cu care se înrudește duduk-ul dar și o serie de comparații. Principalele instrumente cu care duduk-ul este înfrățit sunt : balaban din Azerbaidjan, mey din Turcia, duduki din Georgia și narmeh nay specific minorității kurde.

Primul subcapitol este dedicat balaban-ului. Pe lângă disputa pe care o au armenii și azerii pe marginea teritoriilor, între cele două națiuni există un conflict ce are ca subiect instrumentul care, din ceea ce afirmă muzicieni din ambele tabere, este același, numai denumirea, tehnica și repertoriul diferă. Balaban-ul ocupă un loc foarte important în cultura muzicală azeră, acoperind cel mai mare număr de genuri muzicale dintre toate instrumentele tradiționale : repertoriul așiq, muğam, muzica populară, lucrări clasice, muzică de nuntă și muzică funerară.

În cel de-al doilea subcapitol am prezentat mey-ul turcesc. Acesta poate fi realizat din lemn de nuc, cais, prun, măslin, salcâm, fag, dud și chiar trandafir. Cele trei instrumente au fost afectate de contextul cultural și istoric, acest fapt ducând la diferențierea aceluiași instrument. Mey-ul se poate spune că a fost mai degrabă neglijat de către statul turc, fiind în continuare necunoscut mării majorități a turcilor. Spre deosebire de duduk, vibrato-ul produs de mey este sacadat, asemănător sunetelor produse în stacatto. Repertoriul instrumentului este alcătuit în mare parte din piese improvizatorice, scurte ca durată și fără măsură. De cele mai multe ori, este folosit pentru evenimentele desfășurate în spații interioare, cu toate că soliștii de mey interpretează și muzică destinată zurnei și care se cântă în aer liber. Asemeni celorlalte instrumente cu care se înfrățește, muzica este executată în tandem de două mey-uri, solist și acompaniatorul ce realizează o pedală (dem) și instrumentul de percuție similar *dhol*-ului armean. De asemenea, mey-ul apare ca instrument ce realizează ritornelele în lucrările muzicale pentru soliști.

Al treilea subcapitol expune caracteristicile variantei gruzine, duduki. Asemeni instrumentelor cu care se înfrățește, duduki-ul este alcătuit din două componente, corpul instrumentului (trunk) și ancia (kamish). Se realizează din lemn de cais și dud, are opt găuri deasupra și una dedesupt, unii constructori afirmă că versiuni mai vechi ale instrumentului aveau șapte găuri (șase deasupra și una dedesupt) iar duduki-ul bas are unsprezece găuri. De obicei, muzica pentru duduki se interpretează în ansambluri alcătuite din trei duduki-uri și un instrument de percuție, numit *doli* (echivalentul armean poartă o denumire similară, *dhol*). Primul interpret execută tema muzicală, al doilea realizează o voce secundă (la interval de terță sau sextă) iar cel de-al treilea cântă o pedală, asemeni celor din muzica popoarelor cu care se învecinează Georgia. Tipul de muzică pe care îl execută acest tip de ansamblu poartă numele de *dasta* și cântă la nunți sau alte evenimente de sărbătoare. Uneori, instrumentistul care cântă la *doli* este și solist vocal. De asemenea, există situații când ansamblul are în componență și un acordeon. Repertoriul duduki-ului este foarte variat și este alcătuit din piese despre viața cotidiană, cântece cu versuri comice, de dragoste și cântece de dans. Lucrările vocale sunt alternate cu piese de stil hibrid influențate de muzicile azere, persane, armene și turcești. Astfel, se creează un cocktail stilistic între muzica populară gruzină, stilurile din Orientul Mijlociu și restul Caucazului și armonii de tradiție vest-europeană.

Cel de-al patrulea și ultimul subcapitol ilustrează trăsăturile instrumentului întâlnit în rândul populației kurde, narmeh nay. Acesta seamănă la coloritul timbral cu balaban-ul tradițional, dar pentru că azerii au modificat construcția balaban-ului, folosind ancii producătoare de sunet mai delicat, pentru a fi mai apropiat de sunetul caracteristic duduk-ului din Armenia. Astfel, se poate afirma că acum narmeh nay-ul seamănă mai mult din punctul de vedere al timbrului cu instrumentul turcesc.

Capitolul V, denumit *Tipuri de duduk* detaliază modul în care se construiește un duduk și tipurile de duduk-uri în funcție de dimensiuni, timbru. Probabil cel mai cunoscut instrument tradițional armenesc pe tot mapamondul este duduk-ul. Aceștia consideră că instrumentul din lemn de cais este întruparea fizică, concretă a istoriei poporului. Ceea ce atribuie acestuia rolul unei punți între oameni, locurile ocupate și istoria trăită de armeni. Legătura ancestrală dintre armeni și instrument îi ajută să-și consolideze identitatea spirituală ce are o vechime de câteva secole. Duduk-ul este un instrument de suflat din lemn de formă cilindrică și are o ancie dublă, cu ajutorul căreia dă naștere unui timbru catifelat.

În 2005, UNESCO a declarat instrumentul Capodoperă a Moștenirii Intangibile a Umanității. În anii ce au urmat deciziei, s-au realizat conferințe, masterclass-uri, competiții și concerte dedicate instrumentului. Toate acestea s-au organizat sub egida UNESCO. În secolul al XX-lea, duduk-ul este standardizat pe scara diatonică și ambitusul său este de aproximativ o decimă, însă, în funcție de cât de experimentat este interpretul, ambitusul se poate mări. Deși instrumentul este acordat în sistemul egal temperat, notele cromatice și accidentale pot fi realizate cu ajutorul tehnicilor de digitație (acoperirea parțială a găurilor) și a mișcării buzelor. Cu toate că, în ultima vreme, duduk-ul a făcut progrese remarcabile în direcția sistemelor sonore de tip occidental (putând fi astfel introdus în ansambluri cu instrumente temperate), nu s-a transformat total într-un instrument care să îmbrățișeze muzica de tip vest-european. De fapt, expresivitatea sa și stilul de interpretare rămân ancorate în Orient. În timp ce țări ca Georgia sau Azerbaidjan folosesc lemn din alți pomi fructiferi sau specii de nuci în realizarea instrumentelor înrudite cu duduk-ul (prun sau nuc spre exemplu), în Armenia, cel mai bun lemn pentru realizarea duduk-ului a fost ales cel de cais.

Ancia este dublă și se realizează dintr-o specie de stuf care crește pe malul râului Aras. Spre deosebire de alte instrumente cu ancie dublă, în cazul duduk-ului aceasta este lată, ajutând mult la obținerea timbrului deosebit. În repaos, buzele anciei sunt ținute strânse de un capac, acest fapt împiedicând distrugerea anciei. După o perioadă mai mare de câteva ore, când buzele anciei sunt lipite, se toarnă apă în ancie și se lasă timp de zece sau cincisprezece minute pentru a se deschide. În jurul anciei este un fel de inel flexibil din lemn care ajută la acordaj, din moment ce micșorează sau mărește suprafața în care se suflă. Pe părțile laterale, ancia este lipită cu o bandă adezivă pentru a nu se crăpa și pentru a nu intra praf. Lucrul acesta se poate întâmpla din cauza mișcării permanente a inelului de acordaj.

Tehnica de respirație folosită la duduk are la bază același principiu pe care îl întâlnim la majoritatea instrumentelor de suflat, susținerea coloanei de aer cu ajutorul diafragmei. Aerul care pleacă din plămâni și care este împins de diafragmă ajunge în cavitatea bucală. Aici intervine elementul de noutate deoarece aceasta are un rol asemănător cu burduful folosit în construcția cimpoiului. Interpretul la duduk (în armeană *dudukahar*) înmagazinează aerul în cavitatea bucală pentru a menține sunetele, iar în același timp inspiră pe nas în plămâni.

Duduk-ul apare în ansambluri de muzică populară, dar, în mod deosebit, este apreciat pentru interpretarea solistică. *Dudukahar*-ul este acompaniat de un al doilea duduk, care susține o notă lungă, un ison, asemeni celor din Biserica Ortodoxă. Instrumentiștii care cântă la duduk-ul acompaniator sunt de multe ori discipolii soliștilor, maeștri acordându-le astfel ocazia să-și dezvolte tehnica.

Există mai multe tipuri de duduk, însă cel mai cunoscut, cu care toată lumea asociază timbrul de duduk, este duduk-ul în la, adică tenor. Majoritatea dudukaharilor interpretează la mai multe variante de duduk. Experimentele și evoluția instrumentului a dus la nașterea unei versiuni hibride între duduk și clarinet, intitulat clarduk. Acesta are corp de duduk și ancie de clarinet.

Primul subcapitol evidențiază felul în care duduk-ul a fost modernizat. Constructorii armeni au fost primii care au realizat variante cu taste similare clarinetului sau oboiului. Aceste îmbunătățiri au reușit să mărească ambitusul duduk-ului. Cel mai important constructor care a și

obținut brevet de inventator este Giorgy Minassov. Minassov este și unul dintre cei mai apreciați dudukahari și profesori ai instrumentului.

Notorietatea de care se bucură acum a făcut din vechiul tsiranapogh un instrument universal, apar constructori care sunt dornici să inoveze și să ducă instrumentul spre o versiune updatată sau chiar upgradată, un duduk 2.0. Un astfel de exemplu îl reprezintă duduk-ul din polietilenă realizat multinstrumentistul și constructorul de instrumente de origine catalană, Xavi Lozano Palay. Duduk-ul acestuia are ancia unită de corpul instrumentului. Acesta sugerează că se pot realiza duduk-uri și din plastic, fiind accesibile alumnilor.

Cel de-al doilea subcapitol identifică elementele tehnice specifice instrumentului armean. Scara standard a duduk-ului, indiferent de tipul acestuia, în poziția întâi (ceea ce înseamnă acoperirea a ultimelor șase găuri ale instrumentului), este majoră. Iar în momentul în care cele opt găuri sunt acoperite, adică poziția a doua, se intonează gama relativă minoră. Intervalele cromatice și microintervalele pot fi interpretate atât ascendent cât și descendent prin acoperirea parțială a găurilor (găuri acoperite pe jumătate, un sfert sau trei sferturi). Este indicat ca pasajele care conțin multe note cromatice să nu fie rapide sau cu salturi mari după sau înaintea notelor respective. În ceea ce privește microintervalele, ele pot fi realizate, preferabil, ca sunete alăturate celor naturale, și să nu se atace microintervalele prin salturi. Vibrato-ul se realizează prin mișcarea, în principal, a buzelor și, în plan secundar, a mandibulei (fapt ce duce la micșorarea suprafeței din ancie în care se suflă).

Subcapitolul al treilea enumeră trăsăturile muzicii în care duduk-ul este solist. Muzica pentru duduk este interpretată în cadrul evenimentelor desfășurate de cele mai multe ori în interior. Acest fapt se datorează lipsei de amplitudine a instrumentului, muzicienii preferând un alt instrument, denumit zurna pentru evenimentele desfășurate în aer liber.

Repertoriul de nuntă este interpretat la masă și este constituit din piese lente, maqam-uri și dansuri. În cultura urbană și cea rurală, în timpul sărbătorilor sau a petrecerilor obișnuite, duduk-ul este instrumentul popular favorit iar interpretul este unul dintre cei mai doriți invitați. La înmormântări, spre exemplu, muzica interpretată la duduk este foarte îndrăgită și respectată. Repertoriul funerar pentru instrumentul din lemn de cais este o reprezentare sonoră a veșnicei

dezbatere despre viață și moarte. Rituurile de înmormântare la armeni sunt acompaniate de duduk. Cei doi interpreți (numărul acestora depinde de posibilitățile financiare ale celor ce-i angajează, însă, în general, sunt doi *dudukahari*), au roluri bine definite. Cel ce interpretează melodia va cânta permanent melodia, iar cel care ține pedala va avea mereu rolul de *demkeş*.

Deși acestea sunt cele mai întâlnite situații în care dudukaharii interpretează, repertoriul dedicat instrumentului din lemn de cais este vast. Sunt întâlnite mici formații de interpreți la duduk și la celebrarea sărbătorilor tradiționale (Sărbătoarea Paștilor, Înălțarea Domnului) dar și alte momente din viața comunităților (botezuri, logodne). Interpretările realizate la duduk au aproape un rol meditativ, de a oferi o pace interioară. De aceea nu am fost deloc surprins când am aflat că acest minunat instrument apare și ca interpret al muzicii religioase în cadrul Bisericii Ortodoxe de confesiune armeană.

Subcapitolul al treilea prezintă rolul duduk-ului în ansamblurile instrumentale. În principal, instrumentul din lemn de cais este întâlnit foarte des în ansambluri instrumentale populare. Aceste ansambluri s-au înmulțit pe teritoriul Armeniei în perioada când aceasta a fost sub dominație sovietică. Recondiționarea instrumentelor a servit ca scop în dezvoltarea orchestrelor și a dus la îmbogățirea acestora din punct de vedere expresiv și tehnic. Majoritatea ansamblurilor au în componență câteva duduk-uri, unul sau două *shvi* (fluiet armean), *davough* (harpă cu zece corzi), un clarinet, un violoncel, un qanun (o țiteră cu șaptezeci și două de corzi cu acordajul în *maqam*), un dhol și două *kamancha* (instrument cu corzi și arcuș care are o poziție similară de execuție cu cea a violoncelului). Calitatea de membru al unui ansamblu instrumental de muzică populară este una absolut necesară pentru evoluția tehnică a interpreților la duduk. Alături de perioada de practică pe lângă maestru pe care o realizează acesta în momentul în care îl acompaniază prin note lungi, dezvoltându-și în acest fel tehnica de respirație continuă, a cânta la duduk în orchestre sau ansambluri folclorice mai mici îl pune în temă pe interpret cu spiritul muzicii armenie. Există un număr mare de ansambluri de muzică populară armeană care au în componență duduk-uri. Pe lângă acestea, au apărut și ansambluri de peste hotare ce includ duduk-ul.

Subcapitolul V reliefează experiența personală a autorului cu instrumentul armean. Primul contact cu instrumentul din lemn de cais a fost prin intermediul unui instrument semi-

artizanal achiziționat de pe internet. În acest fel am și exersat tehnica de respirație. Duduk-ul profesionist tenor a fost cumpărat sub îndrumarea domnului Emmanuel Hovhannisyan. Ancia este care asigură, în mare parte culoarea sonoră. Posed patru ancii pentru acest duduk iar fiecare are un sunet distinct. Două sună mai delicat, în vreme ce două au sunetul mai aspru. În același timp, pentru duduk-ul alto în re am două ancii, diferența dintre ele ca sunet nefiind foarte mare.

Timbrul este unul fluid, care, fără a apela la vibrato, aduce aminte de saxofon, clarinet și oboi. Ultimele două note din registrul grav pot fi mai greu atacate direct, existând riscul de a da un accent nedorit, datorită presiunii cu care se suflă. În registrul mediu duduk-ul este extrem de versatil. Acestui registru i se potrivesc atât durate scurte, staccate sau legate, într-un tempo rapid cât și durate lungi cu vibrato des. Ca intensitate, în repertoriul abordat la duduk-ul tenor nu este folosit mai mult de mezzo-forte sau forte. În ceea ce privește registrul grav al duduk-ului alto, acesta corespunde într-o anumită măsură cu registrul mediul al celui tenor, totuși, având mai puțină plenitudine. Registrul acut este unul firav, atât la duduk-ul tenor cât și la cel alto, care poate fi folosit în punctele culminante ale lucrărilor. Cele mai utilizate mijloace prin care timbrul duduk-ului a ajuns să fie considerat unul trist, melancolic etc. sunt vibrato, glissando, legato și apogiaturile.

Capitolul VI, *Utilizarea sa în muzica clasică* nominalizează o mare parte din lucrările din zona muzicii culte care folosesc duduk-ul. Dacă muzica de film și cea de consum a avut misiunea de a propaga unda de popularitate în rândul publicului neavizat, muzica clasică a „colonizat” auditoriul cu gust muzical elevat. Totuși, până ca oamenii iubitori de muzică clasică să fie vrăjiți de magia timbrul instrumentului, compozitorii armeni au „împărțit” omologilor din occident această culoare sonoră exotice.

Primul subcapitol analizează rolul pe care îl are duduk-ul în lucrările armenice. Compozitorul care a acordat pentru prima oară importanța cuvenită instrumentului de suflat armean a fost Avet Terterian. Acesta introduce duduk-ul și zurna în orchestra *Simfoniei a III-a*. Folosirea celor două instrumente nu reprezintă un caz izolat în muzica lui Terterian. Duduk-ul principal interpretează o melodie scrisă modal în tempo rubato inspirată din muzica populară armeană, în vreme ce al doilea duduk realizează o pedală sonoră pe sunetul fundamental.

Continuatorul și cel care a întrezărit orizonturi noi din punctul de vedere al combinațiilor timbrale a fost și este Vache Sharafyan. Acesta a scris un număr însemnat de lucrări în care a folosit duduk-ul. Cele mai cântate și apreciate opusuri sunt : *Morning Scent of the Acacia's Song*, *Concertul pentru vioară, duduk și orchestră de coarde*, *Concertul Surgite Glorise*, *My lofty moon*, *Andastan* cantata pentru cor de copii și ansamblu, *Esquisses nostalgiques*, *Once in a beautiful meadow*, *Sun, wine and wind of time*.

Printre primele lucrări concertante în care regăsim duduk-ul ca instrument solist este *Concertul pentru duduk în re și orchestră* de Henrik Anassian. Are o structură clasică de concert, repede – lent – repede. Spre deosebire de lucrările precedentilor compozitori pe care i-am enumerat în acest capitol, concertul scris de Anassian folosește un limbaj mai apropiat de cel uzitat în secolul al XIX-lea sau începutul secolului trecut. Alți compozitori armeni care au creat muzică cultă pentru instrumentul din lemn de cais : Ruben Altunyan, Eduard Hayrapetyan, David Haladjian, Stepan Rostomyan.

În subcapitolul II sunt prezentate și analizate o serie de lucrări muzicale de tradiție clasică realizate de creatori de alte naționalități. În Olanda există două ansambluri de muzică de cameră orientate spre îmbinarea unor timbruri muzicale din diferite culturi și perioade. Ansamblurile sunt intitulate Atlas și Zerafin. Atlas Ensemble este fondat de compozitorul Joël Bons și este alcătuit din următoarele instrumente: flaut, shakuhachi, duduk, zurna, recorder, musette, oboi, corn englez, clarinet, sheng, sho, pipa, setar, tar, qanun, koto, zheng, harpă, erhu, sarangi, kamancha, kemençe, contrabas. Ansamblul are în componență doi interpreți la duduk, maestru și discipol, Gevorg Dabaghyan și Raphaela Danksagmüller. De-a lungul mai multor ani ansamblul a fost nucleul în jurul căruia s-a organizat un festival intercultural intitulat „Atlas Festival”. În cadrul acestui festival s-au organizat ateliere de creație pentru compozitori dedicate fiecărui instrument „exotic”. Obiectivele acestei manifestări au fost realizarea unor lucrări care să combine paleta largă de nuanțe sonore. Compozitori care au scris muzică pentru duduk comandată de acest ansamblu : Igor Iofe, Louis D’Heudieres, Joël Bons, Brehtje van Dijk, Giuliano Bracci, Theo Loevendie, Francisco Castillo Trigueros, Brian Mark, Bushra El Turk, Carolina Cerezo Davila, Fabio Nieder, James Clarke, Manu J. Sanchez Garcia, Stefano Bellon, Thanasis Deligiannis, Win Henderickx.

Ensemble Zerafin, denumit mai întâi *Ziggurat*, a fost înființat de compozitorul și profesorul olandez de compoziție Theo Loevendie. Ansamblul este constituit din următoarele instrumente: duduk, recorder, nai, sopran, erhu, viola da gamba, contrabas și percuție. Nu doar Theo Loevendie reprezintă un punct de legătură între cele două ansambluri din țara lalelelor. Interpret la duduk în Ensemble Zerafin este tot Raphaela Danksagmüller. Compozitori care au scris pentru ansamblul menționat mai sus : The Loevendie, Anahita Abbassi, Abel Paúl, Guus Janssen.

Tot în vestul Europei, creatorul Marsel Nichan combină instrumentele convenționale cu mediul electronic. De asemenea, printre influențele menționează și diversitatea culturală. Împreună cu Leif Karlborg, saxofonist în cvartetul de saxofoane din Stockholm a creat ansamblul On Edges. Obiectivul acestora este de a sparge barierele dintre genurile și culturile muzicale. Astfel, că muzica lor este o mixtură de experiment contemporan, world music și muzică cultă cu scurte nuanțe de improvizație. Călătoria în universul sonic al celor doi are ca primă oprire lucrarea *Atlas*. Părți din această creație au fost interpretate în anul 2014 în Suedia. Lucrarea combină părți ale duduk-ului interpretate pe viu cu fragmente redade de pe bandă, tehnici de suflat doar în corpul instrumentului, etc. Elementele sunt redade în stare „crudă”, fie procesate prin intermediul unei aplicații digitale, cum este, bunăoară Max Msp.

Deplasându-ne în insula britanică, am descoperit două lucrări muzicale culte de calitate, cu priză la public și apreciere în presa de specialitate. Una dintre cele mai reușite lucrări care îmbină într-un dozaj foarte bun timbrul instrumentului armean cu orchestra clasică este *Speranza* de Mark-Anthony Turnage. Duduk-ul deține rolul principal în a doua parte care are forma AB cu o scurtă coda. A doua lucrare în care există instrumentul armean este poemul religios de mari dimensiuni *Veil of the temple* a lui Sir John Tavener. Lucrarea aceasta simbolizează un exemplu foarte elocvent despre felul cum compozitorii de muzică clasică nonarmeni abordează scriitura pentru tsiranapogh. *Veil of the temple* este alcătuită din opt cicluri având la bază versete din Evanghelia Sfântului Apostol Ioan și care îmbrățișează idei ale mai multor religii. Instrumentul din lemn de cais interpretează în duet cu soprana în trei momente muzicale.

Peste ocean, în ciuda lucrărilor muzicale scrise pentru marele ecran, creația cultă nu a dat foarte multă atenție acestui timbru. Muzica pe care a scris-o pentru filmul *The Passion of the Christ* l-a inspirat pe compozitorul John Debney să realizeze o simfonie omonimă în care să

include printre instrumentele soliste duduk-ul. *Suita concertantă pentru instrumente etnice de suflat și orchestră* este creația lui Pedro Eustache și este alcătuită din 12 părți în care interpretează la 21 de instrumente de suflat. Printre instrumentele pe care le folosește se regăsesc atât etnice, autentice sau modificate, invenții ale sale dar și instrumente convenționale. În partea a IV-a adaptează o piesă populară armeană pentru tsiranapogh și blul (flaut armean), care, conform propriei declarații, are structura unui palindrom.

Un caz singular în muzica românească este Gabriel Mălăncioiu. Compozitorul originar din Brașov a scris trei lucrări pentru duduk. Acestea sunt : Anahit, Turnismavitu și Ara.

Capitolul VII, *Utilizarea sa în muzica de film* oferă dovada cea mai clară a consacării globale pe care duduk-ul a reportat-o. Duduk-ul este probabil unul dintre cele mai prezente instrumente muzica de film actuală, fie că vorbim despre cea de la Hollywood, cinematografia europeană sau de pe alte continente. Au fost umplute zeci dacă nu chiar sute de pagini cu recenzii elogioase la adresa instrumentului armean și acest lucru se va întâmpla în continuare pentru încă destui ani, cu toate că se observă o ușoară scădere a popularității.

Subcapitolul întâi merge pe urmele primilor pași făcuți de instrumentul armean în domeniul muzicii de film. Primele filme a căror muzică era interpretată la duduk au fost filmele mute în Armenia. Mărturie a acestui fapt stau primele contacte ale binecunoscutului interpret armean la duduk, Djivan Gasparyan. Cei care cântau la acest instrument erau adesea cei clasa de jos ai Armeniei și au jucat rolul pe care l-au avut muzicienii de jazz din Statele Unite ale Americii la începuturile proiecțiilor de film peste Ocean. Primele două sunt regizate de Amo Bek-Nazaryan, cel mai important regizor armean de la începutul secolului trecut. Acesta a fost antemergătorul cinematografului armene, realizând atât primul lungmetraj artistic armean *Namus* cât și, așa cum vom vedea mai jos, prima producție cu sunet din istoria filmului acestei țări, *Pepo*. Al doilea film regizat de Amo Bek-Nazaryan în care auzim sunetul de duduk, este o comedie mută produsă în anul 1926, cu doi ani înaintea apariției primului film cu sunet, *The Jazz Singer*. Filmul se numește *Shor yev Shorshor*.

Poate cel mai cunoscut film armean a fost regizat Sergei Parajanov, a apărut în anul 1969 și s-a numit *The Color of Pomegranates*, în varianta internațională și *Sayat Nova*, în Armenia (Comisia sovietică de cenzură interzicând folosirea acestui titlu în afara Armeniei). Filmul tratează viața trubadurului armean Sayat Nova, iar scenariul are la bază poemele scrise de acesta.

Parajanov (născut Parajanian) recrează viața lui Sayat Nova mai mult poetic și vizual decât narativ, așa cum se specifică la începutul filmului. Muzica a fost scrisă de compozitorul Tigran Mansurian, iar duduk-ul este folosit de două ori pe coloana sonoră, interpretând două melodii diferite.

Al doilea subcapitol oferă detalii despre debutul hollywoodian. În muzica de film de la Hollywood instrumentul din lemn de cais și-a început cariera într-un film al unui regizor care, deși este încă în viață, se poate afirma, fără a exagera câtuși de puțin, că este legendar. Numele acestuia este Martin Scorsese și are o filmografie care, conform specialiștilor, include mult mai multe filme bune sau foarte bune decât cele de calitate slabă. Dacă acest lucru nu era de ajuns pentru duduk-ul armean, muzica filmului a fost realizată de un muzician foarte cunoscut ca membru al trupei de rock progresiv *Genesis* dar și în calitate de compozitor. Numele acestuia este Peter Gabriel. Așadar, prin muzica filmului regizat de reputatul regizor american (un premiu Oscar, patru Globuri de Aur, două premii Emmy, două premii BAFTA, un Palme D'Or), din elemente folosite în premieră de Peter Gabriel, duduk-ul a fost și este unul dintre cele mai de succes din industria muzicii de film.

Subcapitolul al treilea nominalizează cele mai importante producții cinematografice de la Hollywood din ultima decadă a secolului XX. Primul dintre acestea a fost filmul *The Russia House* din anul 1990, regizat de Fred Schepisi, iar muzica a fost scrisă de Jerry Goldsmith. Un film de spionaj, în care compozitorul apelează la un trio de jazz (saxofon, pian și contrabas), orchestră de corzi, sintetizatoare și instrumente etnice. Muzica filmului evocă mai mult tensiunea și momentele romantice, iar instrumentele soliste sunt saxofonul, balalaika și duduk-ul, ultimele două având roluri episodice. Saxofonul și duduk-ul sunt reprezentarea muzicală a opresiunii în film. Duduk-ul ca metaforă a destinului pe care l-au avut armenii sub dominație sovietică iar saxofonul ca simbol al discriminărilor suportate de populația afro-americană. Alte producții importante : *Mayrig*, *The Crow*, *Dead Man Walking*, *Ronin*.

Subcapitolul IV prezintă ascensiunea duduk-ului pe tărâmul celei de-a șaptea arte în noul mileniu. Capitalul de imagine pe care instrumentul și interpreții săi l-au câștigat prin intermediul filmelor din anii '90, deși semnificativ în prezență, nu poate fi comparat cu notorietatea pe care au dobândit-o începând cu anul 2000. Cel mai concludent și, probabil, cel mai celebru film care a folosit în muzica duduk-ul ca instrument solist a fost *Gladiator*. Regizat de binecunoscutul

Ridley Scott, iar coloana sonoră semnată de Hans Zimmer și Lisa Gerrard, filmul a reprezentat un succes atât din punct de vedere financiar cât și din cel al criticii specialitate, triumfând la Oscaruri, Globurile de Aur și BAFTA, fiind considerat drept un film epic istoric. Hans Zimmer este cel mai cunoscut compozitor de la Hollywood probabil, după John Williams, cu toate că, în comparație cu cel din urmă, are un singur premiu Oscar și multe nominalizări. Muzica a fost printre cele mai apreciate aspecte ale filmului și a rămas ca o referință puternică a filmului pe care l-a slujit. Mai mult decât atât, muzica scrisă de Hans Zimmer a creat o modă între compozitorii de muzică de film hollywoodian. Ceea ce Peter Gabriel a adus în muzica de film hollywoodian și ceea ce au experimentat compozitorii pe parcursul deceniului al nouălea din secolul trecut, Hans Zimmer a poziționat în zona de mainstream, creând o manieră în muzica de film de peste Ocean, și nu numai.

Un alt punct de referință în catalogul muzicii de film, care are inclus și duduk-ul, este *The Passion of the Christ*, regizat de Mel Gibson în anul 2004. Este un film cu viziune mai violentă asupra Patimilor lui Iisus și cu o distribuție foarte bună, din care face parte și româncea Maia Morgenstern. Muzica filmului poartă semnătura compozitorului John Debney, un creator foarte apreciat în industrie, având aproximativ 180 angajamente de compozitor și distins cu numeroase premii Emmy (pentru muzica unor seriale) și ASCAP. Pentru filmul lui Mel Gibson, John Debney s-a inspirat cu siguranță din ceea ce a făcut Peter Gabriel cu șaisprezece ani mai devreme, în filmul menționat deja mai sus. Cu toate că apelează la sonorități care merg în spațiul geografic oriental (duduk, shakuhachi, erhu, flautul din bambus), la fel ca în cazul lui Peter Gabriel, Debney crează un melanj între aceste timbralități și instrumentele orchestrei convenționale, voci orientale, cor și chiar cu sintetizatoare. În ciuda ansamblului muzical cosmopolit, duduk-ul are un rol însemnat, fiind prezent în șapte din cele cincisprezece piese care alcătuiesc muzica filmului, care are o durată de aproximativ cincizeci și cinci de minute.

Alte producții importante : *The Chronicles of Narnia – The Lion, The Witch and The Wardrobe*, *Munich*, *Syriana*, *Rendition*, *Vantage Point*.

Subcapitolul V face referire la muzicile de film care includ duduk-ul din deceniul actual. Deși producțiile din această decadă nu au avut același impact precum precedentele, au existat în continuare un număr important de prezențe ale duduk-ului pe coloanele sonore. Printre acestea se numără : *Buried*, *Zero Dark Thirty*, *John Carter*, *Exodus*.

Subcapitolul al VI-lea analizează tipurile de scriitură pentru duduk în muzica de film. Există două tipuri principale de interpretare la duduk și de abordare a compozitorilor de muzică de film în privința instrumentului armean. Pe deoparte sunt interpreții armeni, în frunte cu Djivan Gasparyan care, în ciuda faptului că a imprimat un număr foarte mare de lucrări destinate filmului, nu a renunțat la stilul profund armean monodic și nici nu a acceptat să interpreteze alături de orchestre, rămânând de asemenea fidel instrumentului din lemn de cais. Deși are o carieră fabuloasă, din ceea ce am ascultat și citit, exemplul lui Gasparyan pare a fi mai degrabă izolat în peisajul muzical actual decât să fie urmat de alți interpreți.

O categorie intermediară ar putea să fie reprezentată de interpreții armeni din generațiile ce au urmat maestrului armean. Printre aceștia îi putem enumera, bunăoară pe Levon Minassian sau Haig Sarikouyoumdjian. Aceștia interpretează muzici în filme la duduk în diferite ansambluri, acceptând acest ușor compromis între canoanele muzicii armene și cultura occidentală. Practic, această deschidere pe care au afișat-o interpreții armeni spre muzica de tradiție europeană a fost un prim pas spre globalizare a duduk-ului.

De partea cealaltă se află interpreții de alte naționalități care au studiat arta interpretării cu Djivan Gasparyan și care au adăugat instrumentul cu timbru catifelat pe lista abilităților pe care le au în propriul arsenal. Din această categorie cele mai notorii nume de la Hollywood sunt Chris Bleth și Pedro Eustache. În filmul european există o piață a multinstrumentiștilor, mult mai mică decât cea de la Hollywood, care este dominată în muzica pentru duduk de Dirk Campbell, Herman Witkam și Sandro Friedrich. Fiecare dintre cei menționați în ultima categorie este un muzician de mare calitate și a ajuns la un nivel stratosferic din punct de vedere profesional și datorită spiritului de echipă.

Subcapitolul VII indică prezența duduk-ului în campanii politice, aceasta fiind o urmare a notorietății obținute în muzica de film. Clipul video, intitulat *Preconditions*, apărut în timpul campaniei electorale pentru alegerile prezidențiale din anul 2008. Este realizat de echipa de campanie a candidatului republican John McCain. Duduk-ul este adus ca povestitor muzical cu efect subliminal pentru ceea ce transmite comentariul și lucrând în contrapunct cu imaginile prezentate pe ecran. Folosirea sa în scări muzicale de sorginte orientală și în stil tânguitor are ca

scop inspirarea fricii față de pericolul musulman, dar este clișeistică, monotona iar pentru iranieni, foarte probabil, jignitoare prin asocierea cu lumea arabă.

Subcapitolul VIII ilustrează feedback-ul presei americane cu privire la timbrul duduk-ului. Pe deoparte există articole elogioase, dar care atrag într-un mod delicat atenția cu privire la pericolul de a deveni monoton, cum este cazul articolului din Los Angeles Times. Iar de cealaltă parte sunt articole agresive la modul în care instrumentul armean este folosit în orice producție pentru a ilustra conflictele dintre occident și orient. Acesta a înlocuit sunetul de chitară electrică întâlnit mai ales în muzica filmelor din deceniile al optulea și al nouălea din secolul trecut. Duduk-ul a devenit un standard în muzica de film de la Hollywood în așa fel încât compozitorii de muzică de film numesc în mod eronat anumite filme în care duduk-ul este prezent. Din acest punct de vedere duduk-ul are un traseu similar cu cel al instrumentului electronic *theremin*. Thereminul era simbolul necunoscutului în cinematografia din anii 1940-1960.

Capitolul VIII, *Utilizarea sa în muzica pop, rock și jazz* aduce în prim plan a treia zonă muzicală pe care duduk-ul a cucerit-o. Sunt prezentați o serie de artiști care au folosit duduk-ul în lucrările lor. Printre aceștia se numără : Paul McCartney, System of a Down, Peter Gabriel, Stephan Micus, Yanni etc. De asemenea, sunt prezentate o serie de piese care au reprezentat Armenia, Azerbaidjan sau Ucraina la concursul Eurovision Song Contest și care s-au folosit de sonoritatea duduk-ului.

Capitolul IX, *Includerea duduk-ului în Patrimoniul UNESCO* prezintă procesul în urma căruia duduk-ul a ajuns în această categorie selectă. UNESCO înseamnă Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură. Este o agenție subordonată O.N.U. cu sediul la Paris ale cărei obiective sunt promovarea colaborării internaționale în domeniile mai sus menționate. 193 de state sunt membre cu drepturi depline iar zece dintre acestea sunt membre asociate ale UNESCO. Organizația are ținte în cinci domenii : științe ale naturii, științe socio-umane, cultură, educație și comunicare. Proiecte ce țin de domeniile de activitate menționate mai sus primesc sponsorizare din partea UNESCO. Impactul organizației a fost și este foarte important spre determinant în sferile sale de activitate.

Procedura de includere în patrimoniu este demerată de guvernul unei țări membre UNESCO. Fiecare stat poate trimite o singură aplicație la fiecare doi ani. Peste această limită, statele pot realiza proiecte comune. Acesta realizează o listă de candidați ce respectă unul sau mai multe criterii. Candidaturile sunt evaluate din perspectivă științifică și tehnică de organizații nonguvernamentale specializate în diferite domenii de activitate care acoperă noțiunea de capodoperă intangibilă culturală. Un juriu internațional alcătuit din optsprezece membri examinează candidaturile din punct de vedere științific și tehnic. Procesul de nominalizare presupune realizarea unei documentații care să dovedească pretenția la statutul de patrimoniu și un plan de gestionare care să indice mecanismele folosite pentru protejarea și conservarea monumentului, moștenirii etc. Vache Sharafyan împreună cu dudukaharul Gevorg Dabaghyan sunt cei doi artizani care au stat în spatele muncii de redactare a documentelor pentru includerea instrumentului cu timbru de catifea pe lista capodoperelor UNESCO.

Capitolul X, *Duduk-ul în propria creație* realizează o analiză a celor trei lucrări scrise pentru duduk în diverse combinații timbrale. Prima dintre acestea este *Elementa* pentru duduk și cvartet de coarde este și primul subcapitol. Este o ilustrare muzicală a celor patru elemente clasice. În fiecare parte a suitei am prezentat câte un element : *aqua, aeris, ignis, terra*. În cele patru părți ale suitei, am folosit un limbaj modal, inspirându-mă din modurile cu transpoziție limitată ale lui Olivier Messiaen, în special modul al doilea, o scară muzicală inspirată dintr-un mod al lui Bela Bartók pe care am descoperit-o în cartea lui David Cope „*Techniques of the Contemporary Composer*”, un mod de jazz identificat în cartea lui Ron Miller „*Modal Jazz Composition and Harmony*”, scara enigmatică a lui Verdi, modul minor de jazz și un mod major-locric.

Subcapitolul II reprezintă analiza celei de-a doua lucrări intitulată *Hiraeth* pentru duduk, oboi, clarinet bas, percuție, pian, vioară și contrabas. Ideea unei lucrări pentru duduk și un ansamblu de cameră, dar mai diversificat timbral și mai mare ca număr de instrumente, mi-a surâs de la începutul celui de-al doilea an ca student doctorand. Dacă în lucrarea anterioară, *Elementa* pentru duduk și cvartet de coarde am folosit ca surse de inspirație lucrări ale unor compozitori armeni pentru felul în care au distribuit rolul duduk-ului, de data aceasta, bazându-mă pe experiența proprie și pe instinct, am încercat să aduc instrumentul armenesc în combinație

cu timbrurile instrumentelor de suflat cu care e înrudit (oboi, clarinet bas), cu vibrafonul, cu vioara în pizzicato, lucru pe care nu l-am făcut în lucrarea precedentă sau cu contrabasul.

Subcapitolul III prezintă partea practică a acestei teze de doctorat, *Concertul pentru duduk și orchestră de coarde*. Încă din perioada realizării dosarului pentru admiterea la școala doctorală am avut în minte un concert pentru duduk în trei părți după schema repede-lent-repede. Deși ideile cu care am pornit la acest drum au suferit felurite mutații, ele au luat forma acestui mulaj. Ascultând în mod deosebit în acești trei ani multe opusuri pentru duduk și nu numai, am cimentat ideea acestei structuri de concert. În lucrarea de față am uzat preponderent limbajul modal, cu mici influențe cromatice în anumite momente.

Duduk-ul are posibilitatea de a realiza din ancie un glissando care sună extraordinar. Acest element tehnic m-a fermecat și am căutat diverse moduri în care să-l pun în valoare în lucrările mele. În precedentele creații pentru tsiranapogh am folosit glissando-ul doar în sens ascendent și descendent cu revenire la nota inițială. Unul din primele „ingrediente” la care am reflectat pentru concert a fost folosirea glissando-ului descendent. Astfel că am construit tema primei părți în jurul glissando-ului descendent. În construcția temei am urmat principiul pe care l-am folosit și în celelalte două lucrări : patru măsuri tema inițială – patru măsuri punte – patru măsuri dezvoltare – patru măsuri repriza temei. Tema este creată în modul al doilea cu transpoziție limitată al lui Messiaen cu scurte inserări de microintervale. Deoarece am considerat stereotipică angrenarea duduk-ului tenor în la doar în piesele cu caracter lent, meditativ, m-am gândit că ar fi interesant ca acesta să iasă din tipare și să interpreteze o temă rapidă chiar de la începutul concertului.

Capitolul XI este dedicat concluziilor. Duduk-ul face parte dintr-o categorie selectă de instrumente populare care au fost îmbrățișate necondiționat de muzicieni ce abordează genuri și stiluri foarte diverse. Nenumăratele roluri în care a fost distribuit instrumentul din lemn de cais au îndeplinit funcția unor proiectoare care au încercat să-l fixeze pe orbita perenității în cultura universală. Dar tsiranapogh-ul, așa cum am demonstrat, nu va rămâne la posibilitățile tehnice care l-au definit în ultimul secol. El va suferi modificări în continuare. Acestea vor fi mai aproape sau mai departe de ceea ce înțeleg armenii că trebuie să reprezinte acesta. Îmbunătățirile pe care le vor aduce actualii și viitorii constructori vor înlesni utilizarea sa în mult mai multe și

diverse circumstanțe muzicale. Prezentarea evoluției a instrumentului cu timbru de catifea este, de fapt, doar un instantaneu al subiectului în acest moment.

Consider că avangarda în muzică este reprezentată de compozitorii de muzică cultă. Misiunea acestora de a lărgi valențele duduk-ului este capitală pentru o mai recunoaștere mai consistentă în rândul melomanilor. Reprezentanții din culturile occidentale au început să folosească deja în moduri foarte interesante timbrul instrumentului din lemn de cais. Dar există în continuare posibilități timbrale infinite prin care poate fi folosit tsiranapogh-ul.

De asemenea, îmbinarea dintre sunetul instrumentului și tehnologiile moderne de procesare a sunetului consider că reprezintă o perspectivă nouă, care poate deschide noi direcții de scriere pentru duduk. Ar reprezenta o punte între tradiție și modernitate. Instrumentul armean este o voce extrem de reprezentativă a vechilor tradiții din Caucaz, a sacrului și a ancestralului etnic. Paradoxal, el reprezintă o formă de modernitate în contextul muzical cult și numai. Scopul unei asemenea întâlniri este unul de reconciliere a ambelor părți, o concluzie a faptului că tradiția poate exista în paralel cu modernitatea și, chiar mai mult, poate colabora cu aceasta din urmă. Într-o mai mică măsură, consider că și muzica jazz va contribui la dezvoltarea tehnicii și modului de interpretare la duduk.

BIBLIOGRAFIE

- ABRAHAM, Rudolf.** *Armenia : A Year at Erzerum, and on the Frontiers of Russia, Turkey and Persia.* Ed. Cambridge Scholars Publishing. Amersham. 1854.
- ALMEN, Byron, PERASALL, Edward.** *Approaches to Meaning in Music.* Ed. Indiana University Press. Bloomington. 2006.
- APEL, Willi.** *Harvard Dictionary of Music.* Ed. Bleknap Press. Cambridge. 1944.
- ARAKELYAN, Tigran.** *Armenian Orchestra Music.* Ed. University of Washington. Washington. 2016.
- BALL, Philip.** *The Music Instinct.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 2010.
- BEAMENT, James.** *How we hear music.* Ed. The Boydell Press. Woodbridge. 2005.
- BELKIN, Alan.** *Ghid de Compoziție Muzicală.* Ed. Glissando. Trad. de Carmen Cristescu. București. 2008.
- BICKNELL, Jeanette.** *Why Music Moves Us.* Ed. MacMillan. Hampshire. 2009.
- BLOCH, Ernst.** *Zur Philosophie de Musik.* Ed. Suhrkamp Verlag. Frankfurt. 1974.
- BOWIE, Andrew.** *Music, Philosophy and Modernity.* Ed. Cambridge University Press. Cambridge. 2007.
- BOWMAN, Wayne.** *Philosophical Perspectives on Music.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 1998
- BREGMAN, Albert.** *Auditory Scene Analysis – The Perceptual Organization of Sound.* Ed. MIT Press. Londra. 1990.
- BROUGHTON, Simon, ELLINGHAM, Mark, LUSK, Jon.** *The Rough Guide to World Music: Africa and Middle East Vol. 1.* Ed. Rough Guides. Londra. 2006.
- BUDD, Malcolm.** *Music and the Emotions.* Ed. Routledge. New York. 2003.
- BUTLER, Christopher.** *Pleasure and the Arts.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 2005.
- CELIBIDACHE, Sergiu.** *Despre Fenomenologia Muzicală.* Ed. Spandugino. București. 2012.
- CHRISTOFAKIS, Anastasia.** *The Music That Shaped a Nation.* Ed. Florida State University. Tallahassee. 2015.

- CHUA, Daniel.** *Absolute Music and the Construction of Meaning.* Ed. Cambridge University Press. Cambridge. 2003.
- CLARKE, Eric.** *Ways of Listening.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 2005.
- CLAYTON, Martin, HERBERT, Trevor, MIDDLETON, Richard.** *The Cultural Study of Music.* Ed. Routledge. New York. 2003.
- COOK, Nicholas.** *Music : A Very Short Introduction.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 1998.
- COPE, David.** *Techniques of the Contemporary Composer.* Ed. Schirmer. New York. 1997.
- COPLAND, Aaron.** *Copland on Music.* Ed. Doubleday & Company, Inc. New York. 1960.
- COPLAND, Aaron.** *Music and Imagination.* Ed. Harvard University Press. Cambridge. 1952.
- DADRIAN, Vahakn.** *The History of the Armenian Genocide.* Ed. Berghahn Books. 1995.
- DAVIES, Stephen.** *Musical Works and Performances : A Philosophical Exploration.* Ed. University of Auckland. Auckland. 2001.
- DAVIES, Stephen.** *Themes in the Philosophy of Music.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 2005.
- DAVIS, Richard.** *Complete Guide to Film Scoring.* Ed. Berklee Press. Boston. 2010.
- DEDIU, Dan.** *Cei 9 „i” sau cum compunem.* Ed. Didactică și Pedagogică. București. 2012.
- DELIEGE, Irene, WIGGINS, Geraint.** *Musical Creativity.* Ed. Psychology Press. New York. 2006.
- De NORA, Tia.** *Music in Everyday Life.* Ed. Cambridge University Press. Cambridge. 2004.
- Den TOL, Van.** „Exploring a Rational for Choosing to Listen to Sad Music When Feeling Sad” în *Psychology of Music.* Vol. 10. 440-465. Ed. Sage. Thousand Oaks.
- de WAAL, Thomas.** *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war.* Ed. University of Illinois. Urbana. 2012.
- DIBELIUS, Ulrich.** *Moderne Musik Nach 1945.* Ed. Piper Verlag, München. 1998.
- DUȚICĂ, Luminița.** *Concertul pentru Orchestră în Creația Compozitorilor Români.* Ed. Muzicală. 2 Vol.. București. 2013
- FAUVEL, John, FLOOD, Raymond, WILSON, Robin.** *Music and Mathematics.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 2006.

- FLETCHER, Neville, ROSSING, Thomas.** *The Physics of Musical Instruments.* Ed. Springer. New York. 1998.
- FOX, Christopher.** „*Temperaments, Tonalities and Microtonalities: An Introduction*” în *Contemporary Music Review.* Ed. Routledge. Vol. 22. 1-2.
- GUNTER, Michael.** *Armenian History and the Question of Genocide.* Ed. MacMillan. New York. 2011.
- HAAS, Roland, BRANDES, Vera.** *Music that works.* Ed. Springer. Viena. 2006.
- HINDEMITH, Paul.** *A Composer's World Horizons and Limitations.* Ed. Schott. Mainz. 1952
- HURON, David.** *Sweet Anticipation – Music and the Psychology of Expectation.* Ed. MIT Press. Londra. 2006.
- IONESCU, Luchian, BÂRLEA, Nicolae.** *Energiile Undelor Sonore.* Ed. Muzicală. București. 2014.
- KAPILOW, Rob.** *All You Have to Do is Listen.* Ed. John Wiley and Sons. New Jersey. 2008.
- KARAHASANOGLU, Songül.** „*A Comparative View of the Mey, Balaban and Duduk as Organological Phenomena*” în *ICTM World Conference.* Istanbul. 2004.
- KENNEDY, Michael.** *The Oxford Dictionary of Music.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 1980.
- KERCHNER, Jody, ABRIL, Carlos.** *Musical Experience in Our Lives.* Ed. Rowman & Littlefield. Lanham. 2009.
- KIPP, Natasha.** *Organological Geopolitics and the Balaban of Azerbaidjan.* Ed. University of Illinois. Urbana. 2012.
- KIVY, Peter.** *Music, Language and Cognition.* Ed. Clarendon Press. Oxford. 2007.
- LANDY, Leigh.** *Understanding the Art of Sound Organization.* Ed. MIT Press. Cambridge. 2007.
- LEVITIN, Daniel J.** *This Is Your Brain on Music.* 2006 Trad. de Dana-Ligia Ilin. Ed. Humanitas. București. 2010.
- MACONIE, Robin.** *The Science of Music.* Ed. Clarendon Press. Oxford. 1997.
- MANNDORFF, Elisabeth Bauer.** *Armenia : Past and Present.* Ed. Armenian Prelacy. New York. 1981
- MANOLACHE, Laura.** *Amurgul Evului Tonal.* Ed. Muzicală. București. 2001.

- MATOSSIAN, Mary Allerton Kilbourne.** *The Impact of Soviet Policies in Armenia.* Ed. E.J. Brill. Amsterdam. 1962.
- MAZZOLA, Guerino.** *Musical Performance.* Ed. Springer. Mineapolis. 2011.
- MĂNICEANU, Mihai.** *O Teorie a Modurilor Supraoctaviante.* Ed. Muzicală. București. 2013.
- MIHĂESCU, Cristian.** „Analiza timbrală și registrele duduk-ului” în *Tehnologii informație și de comunicație în domeniul muzical.* Ed. Academia de Muzică „Gheorghe Dima”. Cluj. 2015.
- MINASSOV, Giorgy.** *Manual for Duduk.* Ed. Komitas. Erevan. 2004.
- MIRZOYAN, Alla.** *Armenia, The Regional Power and the West Between History and Geopolitics.* Ed. MacMillan. New York. 2010.
- MOORE, Brian.** *Hearing Handbook of Perception and Cognition.* Ed. Academic Press Limited. Londra. 1995
- NERCESSIAN, Andy.** *The Duduk and National Identity in Armenia.* Ed. Scarecrow Press. Londra. 2001.
- NERCESSIAN, Andy, McCOLLUM, Jonathan Ray.** *Armenian Music: A Comprehensive Bibliography and Discography.* Ed. Scarecrow Press. Londra. 2004.
- NERSESSIAN, Vrej.** *Essays on Armenian Music.* Ed. Routledge. New York. 1998.
- NIDEL, Richard.** *World Music : The Basics.* Ed. Routledge. New York. 2005.
- NUSSBAUM, Charles.** *The Musical Representation.* Ed. MIT Press. Cambridge. 2007.
- PATEL, Aniruddh.** *Music, Language and the Brain.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 2008.
- PAYASLIAN, Simon.** *The History of Armenia.* Ed. MacMillan. New York. 2007.
- PIESLAK, John.** *Sound Targets: American Soldiers and Music in the Iraq War.* Ed. Indiana University Press. Bloomington. 2009.
- PETSCHKE, Johanna.** *Gurdjieff and Music.* Ed. Brill. Boston. 2015.
- RACY, Ali Jihai.** „A Dialectical Perspective on Musical Instruments” în *Ethnomusicology.* Vol. 38 Nr.1. Ed. University of Illinois. Urbana. 1994
- ROEDERER, Juan.** *The Physics and Psychophysics of Music.* Ed. Springer. Fairbanks. 2008.
- SACKS, Oliver.** *Musicophilia. Tales of Music and the Brain.* 2007. Trad. de Anca Bărbulescu. Ed. Humanitas. București. 2009.

- SADIE, Stanley, TYRELL, John.** *The New Grove Dictionary of Music & Musicians.* Ed. Oxford University Press. Oxford. 1970.
- SANDU-DEDIU, Valentina.** *Alegeri, Atitudini, Afecte.* Ed. Didactică și Pedagogică. București. 2013.
- SANDU-DEDIU, Valentina.** *Octave Paralele.* Ed. Humanitas. București. 2014.
- SEBALD, Brigita.** *Music Circulation and Transmission in Tbilisi, Georgia.* Ed. UCLA. Los Angeles. 2013.
- SETHARES, William.** *Tuning, Timbre, Spectrum, Scale.* Ed. Springer. Madison. 2005.
- SHARAFYAN, Vache.** *Duduk.* Ed. UNESCO. Paris. 2007.
- STRAVINSKY, Igor.** *Poetics of Music.* Ed. Harvard University Press. Cambridge. 1947.
- SLAWSON, Wayne.** „*The Color of Sound : A Theoretical Study in Musical Timbre*” în *Music Theory Spectrum.* Ed. Springer. Vol. 3. 132-141. 1981.
- STĂNCIULESCU, George D.** *Postmodernism și Digimodernism în Muzică.* Ed. Muzicală. București. 2013.
- TAWFIK, Dave.** *The Armenian Duduk.* Ed. Bookbaby. Online. 2013.
- TEMPERLEY, David.** *Music and Probability.* Ed. MIT Press. Londra. 2007.
- TEMPERLEY, David.** *The Cognition of Basic Musical Structures.* Ed. MIT Press. Londra. 2001.
- TSITSISHVILI, Nino.** „*Social and Political Constructions of Nation-Making in relation to the Musical Styles and Discourses of Georgian Duduki Ensembles*” în *Journal of Musicological Research.* Ed. Routledge. 241-280. 2007.
- ȚUȚUIANU, Teodor.** *Eterofonii în Partituri Bachiene.* Ed. Vergiliu. București. 2004.
- VARTAN, John.** *Armenian Duduk : An Instructional Book for Beginners.* Ed. American Recording Productions. West Bloomfield. 2000.
- WASHBURNE, Christopher, DERNO, Maiken.** *Bad Music : The Music We Love to Hate.* Ed. Routledge. Londra. 2004.
- YOUNG, La Monte.** *Selected Writings.* Ed. Ubu Classics. Berlin. 1969.
- Enciclopedia Universală Britannica. trad. de Eugen Muntean. Ed. Litera. Vol. 1. București. 2010.

Webografie

https://getd.libs.uga.edu/pdfs/pimentel_bret_r_200905_dma.pdf

<http://hetq.am/eng/news/10658/the-duduk-from-village-feasts-to-hollywood-movies.html/>

<http://www.jivanduduk.com/jivan-gasparyan-sr-biography.html>

http://www.jstor.org/stable/4098463?seq=1#page_scan_tab_contents

<https://armenpress.am/eng/news/883368/armenia%E2%80%99s-cultural-life-to-be-full-of-musical-festivals-in-2017.html>

http://russia-ic.com/culture_art/festivals/3776/#.WYMad1VL_Z4

<http://www.yerkramas.org/article/106676/ispaniya-prinimaet-mezhdunarodnyj-festival-duduka>

<http://hetq.am/arm/news/10658/duduk-gyuxakan-qeferic-minchev-holivudyan-filmer.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=4YhAqhFIUg4>

<http://bulbanews.ru/en/main/gasparyan-en>

<http://www.hosseinalizadeh.net/awards/>

https://www.armenianow.com/arts_and_culture/68514/armenia_duduk_players_jivan_gasparyan_opening_sargsyan_margaryan

<http://freenet.am/%7Edudukner/>

<http://georgyminasov.org/the-band/>

<http://georgyminasov.org/jordi-savall-invites-georgy-minasov-to-perform-at-the-69th-season-of-the-iuc-classical-music-concert-in-rome-italy/>

<http://georgyminasov.org/republic-of-armenias-honored-artist-georgy-minasov-was-awarded-the-honorary-title-of-honored-art-worker-of-the-nagorno-karabagh-republic-presented-by-president-bako-sahakyan/>

<http://www.atlasensemble.nl/musicians.html>

<http://pqasb.pqarchiver.com/chicagotribune/doc/420173495.html?FMT=ABS&FMFS=ABS:FT&type=current&date=Apr%2019,%202004&author=Aaron%20Cohen,%20Special%20to%20the%20Tribune&pub=Chicago%20Tribune&edition=&startpage=&desc=Shoghaken%20shines%20light%20on%20Armenia>

http://calperformances.org/learn/program_notes/2003/pn_shoghaken.pdf

<http://www.musicofarmenia.com/gevorgdabaghyan>

<https://www.youtube.com/watch?v=NeBRpS-E1Lc>

https://www.youtube.com/watch?v=Dfloc9_5UeI

<https://www.youtube.com/watch?v=tM2pnwA2eWA>

<https://www.youtube.com/watch?v=9ELJkCx3HaQ>

<http://gurdjieffensemble.com/gurdjief-ensemble/>

<http://www.fundamentalarmenology.am/datas/pdfs/113.pdf>

<http://www.abc.net.au/radionational/programs/weekendplanet/djivan-gasparyan/3281746>

<https://youtu.be/mg824E6K7nI>

<http://www.allmusic.com/album/the-da-vinci-code-original-motion-picture-soundtrack-mw0000425340>

<http://articles.latimes.com/2006/oct/05/news/wk-upfront5>

<http://www.alihansamedov.com/web/english/balaban-en/>

<http://www.iranicaonline.org/articles/balaban-instrument>

<http://irs-az.com/new/pdf/201412/1418906899631568121.pdf>

<http://www.iranicaonline.org/articles/tanjis>

<https://www.youtube.com/watch?v=n5uhSfxi-UY>

<https://www.youtube.com/watch?v=gEwJ4udZK2A>

<https://www.youtube.com/watch?v=wujOxo93SjU>

<https://www.discogs.com/Alihan-Samedov-Balaban-2-S%C4%B1z%C4%B1-The-Land-Of-Fire-Music-Of-Azerbaijan/release/2947882>

<http://www.simorq.org/Balaban.260.0.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=cEZNg37iIjw>

<https://www.youtube.com/watch?v=SE7Cf-DEP2M>

http://www.mey.gen.tr/Mey/docs/galphin_article.pdf

<http://www.unesco.org/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Moscow/pdf/dudukManual.pdf>

<https://www.youtube.com/watch?v=3Ohfa6CzIpY>

<https://www.youtube.com/watch?v=JbYTO0sRNyE>

<https://www.youtube.com/watch?v=7zrbGC0gVTQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=UiGiXwvbJbQ>

<http://www.hangebi.ge/eng/sitecreators.html>

<http://www.hangebi.ge/eng/garmoni.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=J-49PpTTsPo>

<https://www.youtube.com/watch?v=0aSIEVyRL10>

<http://www.der.org/films/duduki.html>

<http://www.hossein-hamidi.com/wind.html>

<http://www.lianensemble.com/persian-music-instruments>

<http://www.musicshopir.com/narmeh-nay-for-sale-kurdish-narmeh-nay>

http://ethnicmusicshop.com/4_71-narmeh-nay-balaban-mey/84-narmeh-nay-balaban-mey.html

http://www.unesco.org/culture/intangible-heritage/03eur_uk.htm

<http://www.dirkcampbell.co.uk/duduk>

<https://www.youtube.com/watch?v=RdKpTZuw0NI>

<http://www.atlasensemble.nl/assets/files/instruments/Duduk/Duduk%20by%20Raphaela%20Dan%20ksagmuller.pdf>

https://www.youtube.com/watch?v=UHuC_guTDtw

<http://hetq.am/eng/print/10658/>

<https://www.youtube.com/watch?v=FFhNZLwBaUo>

<https://www.youtube.com/watch?v=X8CWEiK6PkI>

<https://www.youtube.com/watch?v=QocUPXY5zpI>

<https://soundcloud.com/emmanuel-hovhannisyan/do-not-ask-me>

<https://www.youtube.com/watch?v=XYMg7n8QaF0>

<https://youtu.be/bYoDSVvSTCI?list=FL9ytn1TWVJaw-QFpoHvfEA>

<http://www.dudukworld.com/products.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=ryVe9Ofnu6g>

<https://www.youtube.com/watch?v=eF1my3z33YU>

<http://www.pedroflute.com/>

<http://www.cceol.com/search/article-detail?id=261462>

<http://www.musicofarmenia.com/djivan-gasparyan-and-jivan-gasparyan-jr-improvisation>

<https://www.youtube.com/watch?v=xN63HwVRZ9M>

<https://www.youtube.com/watch?v=G1dhT0-KLX0>

<http://www.allthelyrics.com/forum/showthread.php?t=50631>

<https://www.youtube.com/watch?v=IAfZZyWUFZQ>

<http://www.erin.utoronto.ca/~w3psygs/HunterEtAl2010.pdf>

<https://allsaintsrecords.wordpress.com/djivan-gasparyan/>

<http://roots-revival.com/emmanuel-hovhannisyan/>

<http://www.musicofarmenia.com/musical-genres/traditional>

http://calperformances.org/learn/program_notes/2003/pn_shoghaken.pdf

<http://freenet.am/%7Edudukner/>

<https://www.youtube.com/watch?v=-SpkiAtrA88>

<https://www.youtube.com/embed/B4DEWyyg3AA>

<https://www.youtube.com/watch?v=q81PIU6qw8Y>

<https://www.youtube.com/watch?v=-jpyLqtAy18>

<http://www.silkroadproject.org/about-us#staff>

<http://www.atlasensemble.nl/artistic-director.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=GP5EPCPrUoE>

<http://sharafyan.tripod.com/id1.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=7EGKPHBH69M>

<https://www.youtube.com/watch?v=mcfW5uz9bE>

<https://davidhaladjian.com/works/>

<https://www.alia-vox.com/en/artists/jordi-savall/>

<https://www.discogs.com/Georgi-Minassyan-Ha%C3%AFg-Sarikouyomdjian-Gaguik-Mouradian-Armen-Badalyan-Hesp%C3%A8rion-XXI-Jordi-Savall-E/release/4144502>

<http://www.marselnichan.com/projects.html>

<http://www.classical-music.com/blog/mark-anthony-turnages-speranza>

<http://5against4.com/2014/04/08/hope-without-hope-mark-anthony-turnage-lespoir-from-speranza-world-premiere/>

<http://johntavener.com/inspiration/the-veils/the-veil-of-the-temple/>

<https://www.youtube.com/watch?v=ZeyfeHJBUE4>

<https://www.youtube.com/watch?v=q6z3GZ9miF8>

<https://www.youtube.com/watch?v=bn5431G-z4>

<https://www.finalemusic.com/blog/finale-pedro-eustache-and-gustavo-dudamel/>

https://www.youtube.com/watch?v=EP4_OW9-uH4

<https://www.google.ro/search?q=duduk&oq=duduk&aqs=chrome..69i57j69i60l4j0.1010j0j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

http://www.arm-cinema.am/en/features_and_shorts/121.html

http://www.imdb.com/title/tt0017195/fullcredits?ref=tt_ov_st_sm

<https://youtu.be/WM12p1KMoz0>

<https://www.youtube.com/watch?v=oVHC893fsBQ>

http://www.imdb.com/title/tt0063555/?ref=fn_al_tt_1

<http://www.parajanov.com/sayatnova.html>

<https://youtu.be/jC79DMaTkoY>

<http://www.nytimes.com/1988/08/03/movies/zeffirelli-protests-temptation-of-christ.html>

<http://ultimateclassicrock.com/peter-gabriel-passion/>

http://www.grammy.com/nominees/search?artist=peter+gabriel&field_nominee_work_value=&year=1989&genre=All

http://www.imdb.com/name/nm0000217/awards?ref=nm_awd

<https://youtu.be/uTAaKAVpOOM>

<https://youtu.be/D8Rro1EPLW4>

<https://www.youtube.com/watch?v=D8Rro1EPLW4&index=5&list=PL679BAD2420D026AD>

<http://www.levonminassian.com/biographie/>

<https://www.youtube.com/watch?v=Mr2stQHepxs&index=1&list=PL-inm6VmRZz1k1ozACzsAyx-9xTW3XzX3>

<https://www.youtube.com/watch?v=LbSopXUz-LY&list=PL-inm6VmRZz1k1ozACzsAyx-9xTW3XzX3&index=5>

<https://www.youtube.com/watch?v=Ym7eO5o2upU&index=2&list=PL-inm6VmRZz1k1ozACzsAyx-9xTW3XzX3>

<http://www.imdb.com/title/tt0112818/soundtrack>

<https://www.amazon.com/Will-Not-Be-Sad-World/dp/B000B6ETDC>

<https://youtu.be/7uLBkxCompI>

<https://www.youtube.com/watch?v=9u5p-yyG4fc&index=3&list=PL79AC8FF24E2064F8>

https://www.youtube.com/watch?v=b08LHeM_Glc&index=9&list=PL79AC8FF24E2064F8

http://www.imdb.com/title/tt0172495/awards?ref_=tt_awd

http://www.imdb.com/name/nm0001877/awards?ref_=nm_awd

https://youtu.be/_JAIOTI84yc

<https://youtu.be/mg824E6K7nI>

<https://youtu.be/SOGOKvOgJVk>

<https://youtu.be/BI6-Utt3nVw>

<https://youtu.be/Zd5jO69REDY>

<https://youtu.be/14Xyi-5WgAI>

<https://youtu.be/XMLic2DW-xw>

<https://youtu.be/rYhJfoIZFNk?list=PL998380A0266E7FA3>

<https://youtu.be/oTHGACRONBc?list=PL998380A0266E7FA3>

http://www.imdb.com/name/nm0002201/awards?ref =nm_awd

<http://www.allmusic.com/album/the-passion-of-the-christ-original-motion-picture-soundtrack-mw0000328230/credits>

<https://youtu.be/9KOgvV4FhfM?list=PL481D048442D4DF90>

<https://youtu.be/apZye0e7XVU?list=PL481D048442D4DF90>

https://youtu.be/Gy2Fh_nM3zA?list=PL481D048442D4DF90

<https://youtu.be/zbvmTJ1iaPg?list=PL481D048442D4DF90>

<https://youtu.be/TSYWpUrvnKk?list=PL481D048442D4DF90>

<https://youtu.be/sYKs2TOgZRo?list=PL481D048442D4DF90>

http://www.imdb.com/title/tt0335345/awards?ref =tt_awd

<http://www.allmusic.com/album/the-passion-of-the-christ-original-motion-picture-soundtrack-mw0000328230>

<http://www.chrisbleth.com/credits.html>

<https://youtu.be/yAJLaFjpDJo>

<https://youtu.be/Mjm4WEwgJHk?list=PLACDB9A20632B90C6>

<https://youtu.be/KH-ciVzblmg?list=PLACDB9A20632B90C6>

<http://www.allmusic.com/album/munich-original-motion-picture-soundtrack-mw0000522993>

<https://youtu.be/ofM8iFUmUtk?list=PLhiXhQJbESGijVscjmRVtIRAwO7c4Ptao>

<https://youtu.be/JIFI37iPylA?list=PLhiXhQJbESGijVscjmRVtIRAwO7c4Ptao>

<https://youtu.be/N7wsX71-jIw?list=PLhiXhQJbESGijVscjmRVtIRAwO7c4Ptao>

<https://youtu.be/JtEYL3HeKIU?list=PLhiXhQJbESGijVscjmRVtIRAwO7c4Ptao>

http://www.imdb.com/title/tt0365737/?ref =ttawd_awd_tt

http://www.imdb.com/title/tt0365737/awards?ref =tt_awd

<https://youtu.be/rZbVdF23Ykc?list=PL2DF7F9438267BD7D>

http://www.imdb.com/title/tt0804522/fullcredits?ref =tt_ov_st_sm

<https://youtu.be/3BJrdxfPUIw?list=PLA6E7934B7EA992CA>

<https://youtu.be/72uRH4tQLFE?list=PLA6E7934B7EA992CA>

<https://youtu.be/ODoAMLWBvu0?list=PLA6E7934B7EA992CA>

<https://youtu.be/LMb1VNYmknY>

https://youtu.be/4aQsF8Ruw_c?list=PLA6E7934B7EA992CA

<https://youtu.be/Z9BAcVF-5TM?list=PLA6E7934B7EA992CA>

https://youtu.be/0zvx0HtF_G0?list=PLA6E7934B7EA992CA

<https://youtu.be/bVBXYR9c1AA?list=PLA6E7934B7EA992CA>

<https://youtu.be/MRV0sbzyCnI?list=PLA6E7934B7EA992CA>

<https://youtu.be/64kEGg2EWv0?list=PLA6E7934B7EA992CA>

<https://youtu.be/RbxHg-SdJ5g>

<https://youtu.be/-niRO1JzW2I?list=PL1106B70905F773D7>

http://www.imdb.com/title/tt1528100/fullcredits?ref =tt_ov_st_sm

<https://www.youtube.com/watch?v=c1azQcs-8iI>

<http://www.imdb.com/name/nm0251363/>

<http://www.theamericanconservative.com/2008/10/30/terror-and-the-duduk/>

http://www.slate.com/blogs/browbeat/2009/07/27/theremin_at_the_movies_it_s_not_just_for_ali_ens_anymore.html

<http://armenianinternationalmagazine.com/1990/11/music-virtuoso-of-duduk-hits-hye-notes-djivan-gasparian-plays-the-instrument-in-the-manner-it-demands-from-the-heart/>

<https://youtu.be/ueKhlVftHPA>

<https://www.discogs.com/Peter-Gabriel-Us/release/1871473>

https://youtu.be/0Vg2XIu_ZWY

<https://www.ecmrecords.com/artists/1435046126/stephan-micus>

<https://www.discogs.com/Stephan-Micus-Towards-The-Wind/release/2213848>

<https://www.discogs.com/Stephan-Micus-Snow/release/1653984>

<https://youtu.be/TW2ST72xS6c>

https://youtu.be/EkuI_WClzxE

<https://youtu.be/cmluqCL3YIk>

<http://www.didiermalherbe.com/bioe.html>

<http://concertforgeorge.com/performers/>

<https://www.discogs.com/Paul-McCartney-Fine-Line/master/120636>

<https://www.youtube.com/watch?v=CMiskmQCUP4>

<https://archive.org/stream/illustratedarmen00gaidrich#page/130/mode/2up/search/vartan>

<https://youtu.be/CKRnNpL19eU>

<http://www.allmusic.com/artist/dan-willis-mn0000953328/credits>

https://youtu.be/y9d8Bx_SAkI

https://www.discogs.com/artist/581732-Fedayi-Pacha?filter_anv=0&type=Credits

<https://youtu.be/kSgdyQYJK9E>

<https://www.discogs.com/Soulfly-Archangel/release/7350494>

http://www.asphalt-tango.de/records/koby-israelite/koby_israelite_blues_from_elsewhere.html

<https://youtu.be/oSb5J9X9vwA?list=RDoSb5J9X9vwA>

http://www.asphalt-tango.de/records/koby-israelite/koby_israelite_blues_from_elsewhere.html

<http://www.deleyaman.com/Deleyaman/Bio.html>

<https://youtu.be/ErZtia7sxZk>

<https://youtu.be/hgz5TZugISw>

<https://youtu.be/-8ejpLyXSuY>

<https://youtu.be/ipQswujA5gw>

<https://youtu.be/B-rnM-MwRHY>

<http://whc.unesco.org/en/criteria/>

<https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>

<http://www.plainsound.org/pdfs/Form.pdf>

<http://www.musiconmain.ca/compendium-of-ideas-about-form/>

<http://www.maqamworld.com/rhythms/muwashahat3.html>

<http://www.dela0.ro/viata-te-poti-bate-cu-o-suta-de-oameni-dar-nu-cu-un-sistem>